

IPAROS-TANONC OKTATÁSPOLITIKA AZ IRÁNYÍTOTT GAZDASÁG SZÜLETÉSÉNEK ÉVTIZEDEIBEN

Nagy Péter Tibor

Oktatókutató Intézet, Oktatáspolitikakutató Csoport

A „tanonc oktatáspolitikai” kormányzati szintje: iparpolitika és oktatáspolitikai

Az iparostanoncok oktatásának ügye két – egymástól jelentős részben független – probléma része. A tanonciskola egyfelől az iskoláztatási kötelezettség teljesítésének alapvető színhelye, így a tanoncok, a mesterek, a felügyelőbizottság és a tanügy-igazgatás viszonya sok tekintetben hasonló az elemi iskolai tanulók, szülők, iskola-szék/gondnokság, tanügyiigazgatás viszonyához. Másfelől a tanonccsoktatás része a szakoktatási intézményrendszernek. Ily módon iparpolitikai és oktatáspolitikai igazgatási és társadalmi szereplők alkujának tárgya, ezenfelül a munkaerőpolitika és a szociálpolitika komplexumának is része.

A neveléstörténet-írás viszonylag ritkán szól arról, hogy a kötelező iskoláztatás egybeesik azzal a történelmi időszakkal, amikor a családi gazdaságból kikerül a mindig is komoly mértékben felhasznált gyermekmunka, s a városi társadalom jellegzetes figurájává válik a kisiparosok, kiskereskedők műhelyeiben és boltjaiban szakmát tanul és segédmunkát végző, illetve e kistulajdonosok háztartásában élő, azok háztartási munkamegosztásába beilleszkedő tanonc. Az iskoláztatási kötelezettség angol – Anglia tekintendő liberális mintaországnak – szabályozása is alapvetően a *munkáltatók* kötelezettségévé tette a gyermekek oktatását. Magyarországon az 1872. évi ipartörvény eltörölte a céheket, és arra kötelezte az iparosokat, hogy tanoncaikat az esti órákban tanonciskolákba járassák. *Ez az iskola tehát a felső népiskolát pótolta: heti tizenegy órási tanulást biztosított.*

Az 1884. évi törvény a legalább ötven megfelelő korú tanonccal rendelkező települést már tanonciskola létrehozására kötelezte. Ez a törvény az 1868-as népiskolai törvényhez hasonló szabályozási logikát követ, hiszen az *iskolaállítási kötelezettséget* a községhez telepíti. Munkanapokon közművelődési tárgyakat, vasárnap rajzoktatást tanítottak. Utóbbit úgy értékelhetjük, mint a szakoktatás irányába tett szerény lépést.

Az iskoláztatási kötelezettség szigorítása után az 1922-es ipartörvény már két irányban mozdult tovább: nem csupán a tanonciskola népiskolai, hanem szakiskolai funkcióját is kiemelte. Gyakorlatilag kötelezővé tette a tanonciskolát mindenkinek, aki *képesítéshez kötött ipart* kívánt végezni, s a tanoncok foglalkoztatását általában is szabályozta, miközben kiterjesztette az állam jogait.

Az ipar irányításának egésze – a kisiparnak adott preferenciákkal – már a húszas években letért a dualizmus-kori liberális ösvényről: az *iparigazgatás* átalakulása azonban csak a harmincas évek közepére tehető.

1935-ben a Gyáripárosok Országos Szövetsége és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület erőteljes ellenállása ellenére a hagyományosan liberálisabb színezetű kereskedelmi tárcát kettévágták, s létrehozták az önálló *Ipari Minisztériumot*. Élére Gömbös Gyula legszűkebb környezetéhez tartozó Bornemissza Géza került, munkatársai pedig a jobboldali „középtőkés” szervezet, a Baross Szövetség, valamint a kisiparos szervezetek érdekkörével összefonódott köztisztviselők közül kerültek ki. Az Ipari Minisztérium létrehozását nemcsak a nagytőkések, de a szociáldemokraták is rosszalították. A szociáldemokrata párt elméleti blokkjának egyik vezetője, Rónai Zoltán ellenérzését így fejtette ki: „Nemcsak a hitlerizmus szuggesztív példája, [hanem] az elhelyezkedni nem tudó új elemek [pozíció]éheessége is erősíti a magyar reformfasizmus szelét... [E „reformfasizmus”] egyik első lépése az iparügyi minisztérium, voltaképpen új fölösleges bürokratikusszerv teremtése olyan országban, amely nyakig van a bürokráciában. Egyik alapvető gondolata, [hogy] a munkaviszonyok elintézése állami és nem társadalmi feladat, az állami hatalom kibővítését és a társadalmi önkormányzat megszüktetését jelenti. Ott, ahol a reformkorszak beköszöntötte a munkásönkormányzat elleni fenyegetés, ott nem várható szabad paraszti önkormányzat sem.” (Rónai, 1935. 341. o.) 1939 márciusában ismét felmerült, hogy az önálló Ipari Minisztériumot megszüntetik: ez esetben az új Népjóléti Minisztérium (mely nem kevésbé az új idők szellemének megfelelő intézmény volt) kapta volna meg a szociális ügyeket. De ekkorra már túl erős volt az itteni bürokrácia, mintsem hogy a racionalizáló, „tárcaszám csökkentő” lépések visszafoghatták volna (Csépanyi, 1972. 208. o.).

A városokban mindinkább elterjedt, hogy tanoncnak csak a négy, vagy hat elemi osztályt ténylegesen elvégzett tanulót vették fel. Ez az iskoláztatási kötelezettség „normál”, azaz nappali, hétköznapi népiskolában történő teljesítését ösztönözte, a tanonciskola népiskolai funkcióját mind inkább csökkentette, s ezáltal a szakiskolává válását segítette elő. Az 1936. VII. tc. – amely megfelelt az új tanügyigazgatás és az új iparigazgatás közös érdekének – kimondta, hogy tanoncnak csak az elemi iskola hat osztályát elvégzett tanuló alkalmazható. Kétségtelen tény, hogy e „megkötés az ipar fejlődése által megkívánt általános alpműveltség igényét fejezte ki” (Balogh, 1996. 97. o.), gyakorlati hatása azonban mégiscsak rendiesítő: azaz a „szakmunkások rendjét” is éppúgy képzettségi követelményekkel írta körül, mint ahogy a vasutas altiszteket vagy a tanítókéteket. A rendelkezés felemelte a tanoncidőt, a segédi gyakorlati időt, és szabályozta a tanoncszerződés megkötési idejét is.

Nemcsak – és persze nem elsősorban – a munkássá válást kötötték képzettséghez. 1936-ban törvénnyel rendszeresítették a *mestervizsgát*, amelyet a leendő mestereknek az önállósodás előtt, a segédi időszak után kellett letenniük, s ebben követelményként szerepeltek nemcsak iparos-szakmai, hanem kereskedelmi ismeretek is. (Az oktatás célja volt, hogy megteremtse a feltételeket az önálló *közvetítő szféra* visszaszorítására – a jobboldal mindenütt jellemző kereskedelem-ellenességét Magyarországon még az is erősíti, hogy a kereskedő kisegzisztenciák legnagyobb része izraelita vallású volt.) Az önállósulás feltétele az iparágak nagy részénél ezután az ilyen vizsga letétele lett.

Az engedélyhez kötött iparoknál (1937-ben már minden jelentősebb, azaz a „közérdeket szolgáló” iparág ide tartozik) a kiadható iparendelékek számát rendelettel állapították meg. A konkrét engedélyek kiadásában az iparhatóság korlátlan mérlegelési jogot kapott, s a mérlegelés során szempont volt az iparos személyi megbízhatósága is. Míg az engedélyhez nem kötött iparoknál csak közvetve, *itt közvetlenül is számított az iparos tanoncoktatási, „tanonctartási” tevékenységének hatósági véleményezése.*

A tanoncoktatást érintette, hogy a kisiparosság érdekében a háziipari tanfolyamok rendezését az ipari minisztérium engedélyéhez kötötték. Magántanfolyamok indítását már 1928-tól tiltották. (Itt ütközött a népművelési szféra és a paraszti érdekvépviseletre vállalkozó társadalmi mozgalmak, pártok érdeke a kisiparosokéval, akiknek komoly veszélyt jelentett, hogy a téli téltlenségre ítélt parasztagazdaságok megtermelhették a ház körül szükséges javakat, ha ennek módját a népművelők tanfolyamai ingyen megtanították nekik; s talán még a nagykereskedelmet és a félkésztermékek piacát is elárasztották volna olcsó áruikkal.)

A törvény az iparosok két (jórészt egymást átfedő) csoportját, a képesítéshez kötött mesterséget folytatókat, s azokat is, akik tanoncokat alkalmaztak, kötelezte, hogy a helyi ipartestületbe belépjenek. (A kereskedők, gyárosok és részvénytársaságok nem voltak kötelezhetők a belépésre.) Ez azt jelenti, hogy az *ipartestület* a tanonccsú megkerülhetetlen szereplőjévé vált.

Az ipartestületeknek, mint az iparostanonc-ügy szereplőinek megítéléséhez tudnunk kell, hogy az ipartestületi jegyzők eredetileg igen gyakran négy gimnáziumot, vagy csupán elemi iskolát végzett emberek voltak, az előjáróság tagjai pedig gyakorló iparosok. Ezért konkrét „szakmai” vitákban e szervezetek sem lehettek az egyetemi végzettségű tanügyigazgatási munkatársak felkészült vitapartnerei.

Az Ipartestületek Országos Szövetsége követelése az volt, hogy az 1922: 12. tc. 41. paragrafusát, mely csak véleményező jogot adott a testületnek, úgy módosítsák, hogy ha a testület nem tartja az iparjogosítványt kérelmező egyén képesítését megfelelőnek, akkor az iparhatóság ne is adhassa ki az iparigazolványt, vagy iparendélyt (A magyar ipar: 1932. 50. o.).

Az 1932: 8. tc. az ipartestületi jegyző számára előírta a kétéves hivatali gyakorlatot olyan intézményeknél – kamarák, bíróságok –, ahol bizonyos előképzettséget (négy-hat gimnáziumi osztályt) mindenféleképpen megköveteltek. Az 500 főnél kevesebb taggal rendelkező ipartestületek jegyzőinek 4 gimnáziumot, az 500–1000 főt számláló ipartestületeknél alkalmazottaknál érettségit vagy tanítóképzőt, az 1000 főltől többieknek pedig főiskolai oklevelet követeltek meg. A követelmény az alkalmazásban levőkre visszamenőleg nem terjedt ki.

A sok „törpe” ipartestület helyett hozta létre az IpM a nagyobb ipartestületeket, melyekhez mindenütt hivatásos jegyző szükségeltetett, aki az iparosok nevében mindenütt fellépett, ezzel is segítve kihúzni a talajt a magán- ügyvédek alól.

Az iparosok ezen kényszerű tömörítése a középosztálybeliek számára biztosított állásokat és befolyást, kitermelt egy, a Gömbös-csoport szemében megbízható jobboldali ipari bürokráciát.

A harmincas években az – eképpen „középosztályosított” – ipartestületek ellenőrző feladatköre a tanonc- és a segéd-ügyben bővült. Az ipartestület és kamara egy leendő korporatív állam alapsejtjeként kezdett működni.

Vajon mi az oka annak, hogy a harmincas évek kormányzata a tanoncotkítás kérdésében *társadalmi partnernek elsősorban az ipartestületeket és nem a nyilvánvalóan jelentősebb nagytőkés köröket, a Gyáriparosok Országos Szövetségét és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesületet tekintette?*

Az az ismert tény, hogy a nagytőke képviselői között igen magas volt a zsidók aránya, s hogy a kormányzat igen sok képviselője antiszemita volt, a dolgoknak csak az egyik oldala. A másik oldalon az állt, hogy a kisiparosok társadalmi megbízhatósága és a keresztény középtőke, újbúrszoázia összefonódása az államhatalommal éppúgy részesülme a nagyipar-ellenességnek, mint az, hogy az irányított gazdaság magyar kormányzati koncepciójába a kisüzemek jobban beleférnek, mint a vállalatbirodalmak.

Az ipari miniszter azt is leszögezte, hogy „a gyáripari termelés előnyeivel szemben nem szabad lekicsinyelnünk azokat az erkölcsi erőket, amelyek a kis- és különösen [a] középipari vállalatokban a munkaadó és munkás közötti közvetlen kapcsolat révén jelentkeznek.” (Bornemissza, 1935. 606. o.) E megjegyzésben az igazán árulkodó a középüzemek kiemelése, hiszen míg a húszas években a kisiparosságnak nyújtott kedvezményeknek lehetett bizonyos szélesebb társadalompolitikai indoklást adni (önálló kistulajdonosok százezrei, szélesebb polgári réteg társadalmi haszna stb.), ezidőtájt valójában csak a Baross Szövetség körének támogatásáról van szó. A győri program is a nagyipar kormányzati függőségét fokozta (Lengyel, 1981). A vagyonváltság mindenekelőtt ezt sújtotta, a nemzeti jövedelem fokozott koncentrálása és újra-elosztása a kormányzattal egybeépülteknek kedvezett, s a kiépülő hadigazdaság, az üzemek katonai ellenőrzése is a tőkések szabad mozgását gátolta (Szabó, 1990).

Összességében az iparpolitika nagyiparellenességében egyszerre mutatkozott meg a nagypolitikai értelemben vett liberalizmusellenesség – s a „tanoncpolitikai” szempontból különösen fontos szempont: a fiatalok távoltartása a szervezett szociáldemokrata munkásság legjelentősebb munkahelyeitől.

A tanoncpolitika „középszintje” (1): Viták a tanonctanítók körében

Az iparigazgatás és a tanügyigazgatás kapcsolatát a fenti nagypolitikai, makrotársadalmi összefüggések mellett természetesen a tanonccügy konkrét résztvevőinek csoportosulásai is befolyásolták. A tanonciskola környékén – általában a tanonctanítói egyesületen belül, de néha az egyesületi helyiségek – s az egyesületi folyóirat sáncain átcsapó vitákban is állandóan két csoport küzdött: azok, akik a vitákban a szaktárcára, és azok, akik a VKM-re kívántak támaszkodni.

Az első csoport leginkább arra törekedett, hogy a középszintű iparigazgatásban szerezzen szövetségeseket, és a Kereskedelmi Minisztérium (KM) Iparoktatási Osztályán, majd az Ipari Minisztériumban érje el, hogy rendszeresen kérjék ki az egyesület véleményét, s az iparoktatási tanácsba automatikusan hívják meg az egyesület képviselőjét (OL K 504 223. cs.).

Az volt a céljuk, hogy az egész tanügyigazgatást távol tartsák a tanonciskolától. Legfontosabb érvük az volt, hogy a zömében klasszicista-humán műveltségű tanügyigazgatás szemében munkájuk mindenképpen alacsonyabb rangú, mint például a polgári iskolai tanároké (OL K 504 221. cs.). Világosan érzékelték, hogy nemcsak a polgári iskolai tanárnak, de (az egyháznak és az államnak is alárendelt) a kettős kötöttségű, felekezeti iskolai tanítónak is nagyobb a presztízse a tanfelügyelő előtt, mint a szintén kettős kötöttségű tanonciskolai tanítónak. Ennek oka igen egyszerű: a felekezeti tanító, ha akarta, vitáját autonómia védőnek, felekezeti elkötelezettségének tüntethette fel, s így a tanfelügyelő azonnal egy-egy tekintélyes egyházi méltósággal is szembekerült, a tanonciskolai tanító (gyakorlatilag néha ugyanaz a személy, másik funkciójában) viszont nem hívhatott mestereket egy oktatási-szakmai vita eldöntéséhez (OL K 504 213. cs.). Vagy ha hívhatott is, azok – alacsony végzettséggel, s legfeljebb községi-kerületi nagyságrendű tekintéllyel – nem lehettek a tanfelügyelő ellenpontjai. (Láthattuk, hogy e funkcióra igen hosszú ideig még az ipartestület is alkalmatlan lett volna...)

A másik csoport éppen az ellenkező gondolatmenetet követte. Szerintük a szakoktatás alapkonfliktusa a közismereti és a szakmai képzés aránya, illetve a tanonc idejének és energiájának megoszlása az iskola és a műhely között. (OL K 504 213. cs.) Konceptiójuk szerint az iparhatóság, az iparért felelős tárca, az iparosok és szervezeteik, a községi képviselőtestület állnak az egyik oldalon (tartalmilag az „egyoldalú szakképzést”, formailag a rövidebb tanulmányi idő-hosszabb munkaidő koncepciót, röviden a mesterek érdekeit képviselve), a másik oldalon viszont a „szélesebb látókörű” oktatásügyi tárca s annak helyi képviselői, a tanfelügyelőtől az igazgatón át a tanítókig. E csoport szorgalmazta a legintenzívebben, hogy a szociálpolitikai körök megnyeréséért, s természetesen önlegitimációs okokból a tanítóegyesület védelmezze a tanoncok érdekeit is a pusztán „önző gazdasági érdekeket” szem előtt tartó iparostársadalommal szemben. A harmincas évek végére ez a koncepció szerzett egyértelmű többséget a tanonctanító-egyesületben. Az egyesület élére a „tanoncszociális lobby” vezéralakja, *Áfra Nagy János*, a neves statisztikus került. Így az egyesület az ipari minisztérium megalakulása után – szemben a középfokú ipari szakoktatás tanárainak egyesületével – nem foglalt állást a mellett, hogy a szakképző intézményeket adják át az ipari minisztériumnak (OL K 504 70. cs.).

Az 1935 VI tc., a tanügyigazgatás átszervezése után kitűnt, hogy az iparostanonc iskolák önálló felügyeletének hiánya a képviselő hiányát is jelentette. (A tanonciskolák ugyan 1935 előtt is a tanfelügyelő alá tartoztak, de az 1935-ig működő iparoktatási főigazgatók nem egy esetben a tanoncocktatás ágazati érdekvédelmét is ellátták a tanfelügyelőkkel szemben...)

A későbbiekben tehát mind az ipari középoktatási csoportok, mind a tanonciskolai tanítóság véleménye az volt, hogy az *Iparoktatási Főigazgatóság megszűnése miatt, és azért, mert az iparoktatás a VKM felügyeletébe tartozott, a szakoktatás hanyatlásnak indult* (MIN: 1942:134).

Az iparhatóság – a dualizmus korában kialakult rend szerint – látogatót küldött az iskolákba. Ezzel a ténnyel szemben ambivalens volt az egyesület viszonya. A tanítók azon csoportja, amelyik a VKM-tanügy-igazgatással is összefonódott, általában a látogatások ellen küzdött, a tanügyi apparátusnak követelt kizárólagos hatáskört. A másik csoport viszont úgy gondolta, az iparhatóság jelenléte megfelelő ellensúlyt képezhet a mestereknek és az ipartestületnek (OL K 504 246. cs.). Az iparhatóság tartotta számon a tanviszony-

ban álló tanoncokat; s aanyag mestereket is az iparhatóság fegyelmezte meg. Az iparhatóság maga döntött arról, hogy a tanonc mesterét vagy gyámját teszi-e felelőssé a mulasztásért. (Az utóbbi esetben az ügyet átadta a községnek.) Az egyesületben vita folyt arról, vajon az iparhatóság vagy a község kezében van-e megfelelőbb helyen az iskolalátogatási kötelezettség (OL K 504 221. cs.).

A századforduló óta a „legfegyelmetlenebb” tanoncokkal szemben a tanonciskola közigazgatásilag nem léphetett fel (nem tehetett feljelentést a községnél, járásnál), az iskolának az iparhatósághoz kellett fordulnia, csupán az léphetett fel hatóságként. A tanítóegyesületben erről is eltértek a vélemények: az egyik csoport meg volt elégedve az- zal, hogy legalább ez a kérdés nem a mesterek uralta szervezetekben dől el, mások viszont a tanítótestületnek, a tanonciskolaigazgatónak a intézkedési jogot – gyakorlatban a hatóság közvetlen megkeresése jogát – követelték volna. Az utóbbi tervszerint az iskola vezetői a helyi végrehajtó hatalomhoz fordulhattak volna, hogy a tanoncot az iskolába vezettethessék. Az igazgatónak havonta jelentést kellett tennie az iparhatóságnak, sőt, ha annak határozataival elégedetlen volt, maga mehetett följebb, elvileg akár a minisztériumig. Ez a többlépcsős feljebbviteli lehetőség 1935 után megszűnt (OL K 507 222. cs.).

A tanügyigazgatás elérte, hogy a kifejezetten e célra képzett, kiválóan minősített tanítói elitet a VKM kiemelhesse, s őket csak a VKM jóváhagyásával lehessen elbocsátani. Kiemelte a bizottság alól is. Ez azon ritka kivételek egyike, amikor a nem „szakoktatásorientált” tanügyigazgatással szemben a szakoktatás vezetői a VKM-hez fordultak (OL K 504 288. cs.).

A tanoncpolitika „középszintje” (2): A „munkáltatói oldal”

A munkáltatók, a mesterek oktatáshoz való viszonyát nem lehet elválasztani a mesterek és a gazdaságpolitika viszonyától, hiszen az oktatásigazgatási szervek legfontosabb eszköze a mesterekkel szemben az irányított gazdaság eszköztárával állt összefüggésben, hiszen a tanügyigazgatás itt véleményező, döntés-előkészítő pozícióban volt.

Az 1922-es törvény az ipari képesítés elvére helyezte a fő hangsúlyt. *Az ipari képesítés elve* nem az iskolai képzettség előírását jelentette, hanem azt, hogy aki valamely képesítéshez kötött ipari vagy kereskedelmi foglalkozást akart űzni, köteles volt megelőzőleg az illető foglalkozás körében tanoncként működni. A gyakorlati képzés a műhelyben folyt, az elméleti oktatásra pedig a tanonciskolában került sor. A tanoncszerződés lejártá után a segédvizsgát az ipartestületek kebelében szervezett bizottság előtt kellett letenni (OL K 504 222. cs.). Gyermekeket és fiatalokat ezekben a szakmákban csak tanoncként lehetett foglalkoztatni. A gazdasági nehézségek késztették arra a munkaadókat, hogy minél kevesebb segéd mellett minél több tanoncot foglalkoztassanak. A fővárosban például az első világháború előtt tízezres nagyságrendű volt a tanoncok száma; a háború utáni évtizedben ennek háromszorosa körül mozgott. A Munkaközvetítő Hivatal ezekben az években többször rámutat arra, hogy a munkaadók nagy része nem utánpótlást, csak olcsó munkaerőt keres (m. kir. áll. MH évi jelentése: 1927. 17–18. o.; 1929. 24. o.).

A fizetés a háború előtt egyáltalán nem volt jellemző, a háború után viszont elterjedt – ez szintén annak a jele, hogy valójában nem mester-tanonc viszonyról, hanem bújtatott

munkáltató-alkalmazott viszonyról volt szó (OL K 504 221. cs.). A tanítóegyesület tiltakozott az ellen, hogy a leányiparostanulók tömege még tíz filléres óráért sem kap, s hogy a túlóráért csak öt százalékuk kapott külön díjazást! Rámutattak, hogy a túlórában való foglalkoztatásnak semmi köze a tanuláshoz, csupán a munkáltatói érdekekhez. Ugyanakkor az ellen is tiltakoztak, hogy a nőiszabó-iparban foglalkoztatott leányok majd 70%-a semmiféle bért nem kap – ha elfogadjuk azt az érvelést, hogy a bérfizetés és a szakmatanulási lehetőség mintegy fordítottan arányos, ez bizony nem koherens magatartás. Az egészségügyi és az erkölcsrendészeti körök a tanítóegyesület szövetségesei voltak, hiszen a tanulólányok fokozottan ki voltak téve a „nagyváros veszélyes csábításainak”, az üzletszerű kéjelgés enyhébb, vagy súlyosabb formáinak (OL K 504 222. cs.). A nagyüzemekben dolgozókat viszont tisztességesen megfizették, s a cipéslányok vagy szűcsipari tanoncok bére is a napi egy pengő fölött volt. (Igaz a fényképészlányok ennek kétszeresét is megkeresték.) A tanítóegyesület a minimális órábér (tíz fillér) garantálását szorgalmazta, akár törvényhozási úton is (OL K 504 221. cs.). A nyomdásztanoncokat fizették meg a legjobban: ők gyakran elérték a 1,5 pengős napibért is. A tanítók keserűen állapították meg: a „nemzetietlen” szervezett munkásság bérharca többet ér, mint az ő kérelmük a tanonc-réteg helyzetének javításáért (OL K 504 245. cs.).

A tanítóegyesület egyik fontos követelése az volt, hogy minél több tanoncnál az órábér legyen a fizetés alapja. Olyan törvényt követeltek, amely biztosítja a minimális napi egy pengős bért napi tíz (esetleg tizenkét) órás munkára úgy, hogy ebbe számítsák bele az egy-másfél órás ebédszünetet, viszont vonják le az útiköltség térítést és a természetbeni juttatások értékét. A tanítóegyesületek látszattmegoldásnak minősítették azt, hogy a nemzetközi egyezmények végrehajtásaként az állam az iparegészségügyi felügyeletet a kisüzemekre is kiterjesztette, és magának a munkaviszonynak az állami kontrollját kérte számon (OL K 504 245. cs.).

Teljesen világos: *alapvető ellentét feszül a kisipar „erkölcsi preferálása” és a tanoncok „szociális védelme” között, hiszen a nagyüzemekben jobb a tanoncok helyzete, tisztességesebb a bér, korszerűbb a megtanulandó technológia, jobbak az egészségügyi feltételek.*

Az egyesület követelte, hogy egy évnél rövidebb időre ne lehessen tanoncszerződést kötni. Ez egyes iparágakban terjedt el – leplezetlenül – az idénymunkaerő minimális bérezésére vonatkozó megállapodások figyelmen kívül hagyása céljából. Egyes mesterek támogatták ezt, hiszen az ennyire olcsó konkurenciával nem mindenki vehette fel a versenyt. Igen sokszor igaz, hogy aki integrálódott a község társadalmába, például a presbitériumba, képviselőtestületbe, az nem vállalhatta a társadalmi rosszallást vagy a botrányt. Más esetekben viszont az ellenkezője volt igaz: a helyi társadalomban erős pozícióval rendelkező iparosok a szociális rendelkezések megsértése esetén kevésbé tarthattak a helyi közigazgatástól, mint a távoli nagyvállalatok. (Ez természetesen nemcsak az iparforgalmi szférára volt igaz. *Mester Miklós* szociológus, későbbi VKM államtitkár a harmincas évek végén – *Imrédy Bélától*, nem titkoltan „zsídótörvény muníció-gyűjtési célokból” – azt a megbízást kapta, hogy készítsen tanulmányt arról, hogyan nyög a magyar vidék a budapesti földbérlő kizsákmányolásának terhe alatt. *Mester* hosszú tanulmányútjáról készített – a későbbiekben sajnos elveszett – jelentéséből azonban kitűnt, hogy a budapesti bérlők földjein nagyságrendileg jobb szociális viszonyok uralkodtak, mint a

magyar arisztokraták, illetve a katolikus egyház kezelésében lévő birtokokon. A helyi kapcsolatok nélküli bérlő nem engedhette meg magának, hogy megsértse a szociális törvényeket, s a városokban ekkor már elfogadott – általa megszokott, a termelési költségekbe bekalkulált – normák is „felfelé húzták” a viszonyokat (Mester, 1987. 2. o.).

Az egyesület szorgalmazta továbbá, hogy a mesterek ténylegesen *feleljenek* az iskoláztatásért. Ez azt jelentette, hogy minden tanonc szerződésalkötéskor iratkozzon be az iskolába, s tanoncideje lejártáig automatikusan maradjon az iskola tagja.

Az iparostanonciskolai egyesület másik része sérelmezte, hogy az ipartörvény a munkaadót sok mindenre kötelezi, és nem engedi az iskolaköteles korú tanonc alkalmazását. A mesterek nem vállalják a tanítási költségeket, s így a szegényebb néprétegek nem adhatják tanoncnak gyermekeiket (MIN: 1928:3:4). Az egyesület kivívta, hogy az iskolaigazgató joga legyen kivételes méltányosságból engedélyt adni a tanoncok szerződtésére. Ez jelentősen javította a tanonciskola vezetőjének pozícióját a helyi iparostársadalomban (MIN: 1942:3).

Több csoportosulás úgy vélte, a feltételeket szigorítani kell, a mestereket viszont más módon kell motiválni. Egy ennek jegyében indult mozgalomnak az volt a célja, hogy a több tanoncot is tartó mesterek kedvezményeket kapjanak a gépsegélyek kiosztásánál és a közszállításoknál (MIN: 1942:4). A végső megoldás persze az lett volna, ha a tanítók mind a felügyeleti szerv, mind a mesterek fölé kerülhetek volna. Ezért az iparostanonc iskolai tanítók szorgalmazták, hogy a tanonciskolák az ipartestületnek tagjai legyenek, és mindazokban a kérdésekben, amikor a tanoncok ügyeiről szó esik, a tanonciskola képviselői teljes jogú tárgyaló félként vehessenek részt (OL K 504 213. cs.). Szorgalmazták „a munkaadói értekezletek” fejlesztését is (ez a „műfaj” elkerülhetetlenné tette a tanonctanítók és az iparhatóság meghívását), hogy a továbbiakban a műhelyekben folyó tevékenységbe is bepillantást nyerjenek. A kompromisszum keresése azonban csak rövid ideig tartott, hiszen az iskolatípus egyenjogúsítása időbeni terjeszkedést, azaz a termeléstől elvont több időt – pl. „egésznapos oktatást” – követelt. Az egyesület országgyűlési képviselő tagja az egésznapos oktatással kapcsolatos követelések bölcs mérséklését javasolta (MIN: 1942:2. sz.). Az egyesület ügyvezető elnöke, *Tóth Árpád* azonban rámutatott, hogy ha a jövőben emelkedik a tanonciskolai oktatás óraszámja, az úgysem oldható meg egy nap alatt. Felmerült a kétszer félnapos oktatás is (MIN: 1942:4. sz.).

A mestereket a költségek nagy része esetében kész tények elé kívánták állítani. Az egyesület szorgalmazta, hogy az iskola szerezzé be a tanszereket az egyes tanoncok számára, és a mester utólag fizesse ki költségüket (OL K 504 230. cs.). Ez azért volt jelentős, mert így a tanító elkerülhette azokat a kínos és részben eredménytelen alkudozásokat, amelyeket a mesterekkel kellett folytatnia a felszerelésért. Számos iskolaigazgató ugyanakkor abban reménykedett, hogy a nagy tömegű megrendelés-elosztással újabb befolyást szerezhet a helyi iparostársadalomban. Ahogy a gazdasági válság és a takarékosági program következtében szűkült az iskola költségvetése, úgy lett mind kevesebb a helyi iparostársadalomnak adható megrendelés is. Kézenfekvőnek látszott az ötlet, hogy a mesterek pénze fölött kellene megszerezni a rendelkezést. A tanítók az ügyben segítséget remélhettek a tanügyigazgatástól, hiszen az egységesítés csak úgy volt garantálható, ha az iskola maga végzi a beszerzéseket (OL K 507 5. cs.). A tanügyigazgatás és a szaktanítóegyesület érdekközösségének felismerését segítette például az, hogy egy-egy alka-

lommal, az ipartestületek hallgatólagos bojkottban részesítették az iskolát. Amint egyik tagjuk mondta, *az ipartestületek addig nem fognak adni a tanonciskolák gyerek számára könyveket, rajzeszközöket, amíg a képzés olyan rendszere áll fenn, amikor a délutáni munkaidőben kell elengedni a tanoncokat.* A munkáltatók azt akarták, hogy visszatérjen az este héttől kilenc óráig tartó, valamint a vasárnap délelőtti tanítás (MIN: 1928:1:11).

A századforduló óta az államsegély 20, de legalább 10%-át mindaddig taneszköz beszerzésére kellett fordítani, amíg az iskolai készlet nem vált előírászerűvé. E rendelkezés az „oktatás érdekét” a tanügyigazgatás szempontjai szerint védte a mesterekkel és a tanítókkal szemben is. Mindkét csoport ugyanis abból indult ki, hogy a szükséges minimumot (a személyi költségeket) kell először teljesíteni, tanító nélkül ugyanis nincs iskola, szemléltető tábla nélkül viszont van. A Gömbös-korszak közszállítási szabályzatát megelőzően egyébként a kisiparosok abban sem lehettek biztosak, hogy az iskolai költségvetés megrendeléseit őket fogják-e gazdagítani, vagy (az olcsóbb és korszerűbb terméket kínáló) nagy budapesti tanszergyárakat (OL K 504 226. cs.). A tanügyigazgatásnak viszont a tanítói szakmai munka értékeléséhez mindenképpen szüksége volt ahhoz, hogy a legalapvetőbb eszközök használatát ellenőrizhesse.

A tanórákon való megjelenést az osztályfőnök – azaz a tanító – igazolta, a mestereknek is ezen aláírások segítségével kellett igazolniuk, hogy a tanonc jár-e az iskolába. Ez a mindenkor osztályfőnöknek elég jelentős pozíciót, „szívesség pozíciót” biztosított a helyi iparostársadalomban (OL K 504 230. cs.). A századfordulón a mesterek elérték, hogy igazolt mulasztásnak számított, ha a tanonc vidéken dolgozott vagy országos vásárra ment. Az egyesület szorgalmazta ennek a szabálynak a feloldását, s a tanító, illetve az osztályfőnök számára követelt jogot annak megállapítására, hogy a tanonc igazolatlanul vagy igazoltan volt-e távol az iskolától. Az iparostanonc-iskolai bizottság jogköre volt a rendszeres mulasztást az iparhatóságnak bejelenteni. Ezzel a tanítóság nem értett egyet, e helyett azt szorgalmazta, hogy az igazgató készítsen összefoglaló jelentést a tanfelügyelőnek, és az lépjen fel mintegy „oldalirányból” az iparhatóság felé (OL K 504 222. cs.).

Az ipartestületek gyakran kiállítást szerveztek a tanoncok jól sikerült munkáiból, ami az ösztönzés egyik legfontosabb formája volt. A tanítóegyesület azt szorgalmazta, hogy csak a jó tanulmányi előmenetelű tanoncot érhesse ez a kitüntetés. Ha újra boldogulni fognak, kitüntetést kaphatnak az alacsony műveltségű iparos rétegek – érvelt az egyesület vezetése – semmi garanciája nem lesz annak, hogy az iparosok színvonala emelkedni fog. Egyébként a tanoncmunka kiállításért a tanítók jutalmakat, kedvezményeket kértek az illető mesterek részére, hiszen a versenymunkát végzett tanonc nyilván nem pusztán olcsó munkaerőként dolgozott, hanem a mesterséget tanulta. A tanonciskolai vezetők elővásárlási jogot kértek a kiállított tárgyakra, hogy ezzel javítsák az iskola felszerelését. (OL K 504 229. cs.)

Az iparosok és tanítók konfliktusába a negyvenes évek elejére a kialakuló „előkorporatív állam” erőteljesen beavatkozott. A tanoncvizsgákat – ahogy azt a kamara vezetői már régen szorgalmazták (MIN: 1928:1:11) – a korporatív iparirányító szervek kezébe kívánták koncentrálni. A Nemzeti Munkaközpont koncepciója szerint a műhelyképzés nemcsak hogy megreformálandó, de az államnak azt is ki kell jelölnie, mely műhelyekben lehet tanoncot tanítani, és melyeket kell ettől eltiltani (MIN: 1942:24). Az egyesület

elnöke szerint viszont a „hatékony” műhelyeknek kell megadni a jogot a tanoncképzésre (MIN: 1942:25).

Az iparkamara kifogásolta, hogy nincs megfelelő kapcsolat az iparostanonc iskolák tanítói kara és a mesterek között, s a „tanoncifjú az iskolában olyan elméleti alapelemekkel telítődik meg, mely gátolja is, nemhogy elősegítené” mesterségének gyakorlását (MIN: 1942:115).

A tanoncpolitika helyi szintje: az iparostanonc-iskolai bizottság

A tanoncügy középszintű szereplőinek konfliktusai mellett a tanoncügy mindennapjait a mesterek és a tanítók helyi küzdelmei határozták meg, ennek legfontosabb színhelelye az iparostanonc iskolai bizottság volt. A századforduló óta a bizottság tagjait a községi képviselőtestület választotta, a szabály szerint „tanítással foglalkozó, vagy ahhoz értő egyének, művelt iparosok” köréből. (Persze a saját iskola tanítóját nem lehetett megválasztani. Mivel az iskolák jelentős része nem saját tanítóval működött, ezért a beosztott népiskolai tanítók eleve elestek ettől a lehetőségtől.) Maradtak a „művelt” iparosok. A bizottság tagja volt még az igazgatótanító, a tanonctanító testület (ha egyáltalán volt ilyen) választottja, s az ipartestület által kiküldött két tag.

Az iparhatóság úgy szólhatott bele a bizottság összetételébe, hogy a községgel egyetértésben meghatározta, hány tagja legyen a bizottságnak. A bizottság taglétszáma így függvényévé vált a község és az ipartestület, illetve az ipartestület és az iparhatóság között fennálló mindenkori viszonyoknak. Az ipartestület és a község alkuján múlt, hogy a két ipartestületi tag meghatározó (akár 40%-os) erőt alkosson a bizottságban, vagy pedig (akár 10%-os) törpe kisebbséget. A tanítószék és a tanügyigazgatás azt is érzékelte, hogy az iparosság nemcsak az ipartestületen, de a községi képviselőtestületen keresztül is érvényesítheti befolyását, hisz (vidéken) a testület földbirtokos, nagygazda tagjai csak abban voltak érdekelték, hogy a község ne költjön túl sokat a tanonciskolára, tartalmi kérdésekre azonban már nem szóltak bele. A „községi érdek” helyett a községi képviselőtestület választottjai tehát saját foglalkozásuk (iparuk) érdekét képviselhették (OL K 504 220. cs.). A városokban pedig természetesen az iparosok meghatározó erőt jelentettek a képviselőtestületekben.

A keletkező konfliktusokat két jelentős csoportra oszthatjuk: egyrészt a nagyobb helységeken, ahol polgári iskola (vagy valamilyen szakiskola) működött, a képviselőtestület tanárt vagy tanárokat, tekintélyesebb tanítókat választott a bizottságba. Ezek iskolalátogatásaik alkalmával saját iskolatípusuk normáit kérték számon az egészen más tanítási idővel és „gyerekanyaggal” dolgozó kollégákon. Elméleti ismereteket vagy pedagógiai módszereket kértek akkor, amikor az iskolába járás, illetve a tanóra pusztán működtetése is nehéz feladatnak bizonyult. De elkerülhetetlen volt a konfrontáció a bizottság termelés orientált (nem feltétlenül tanonctartó, de például ipari magántisztviselő, mérnök) tagjai és a tanügyi szférából érkezett bizottsági tag között is. Ezek a mérközések elkerülhetetlenül a tanonciskolai tanítóval szemben megfogalmazott eltérő elvárásokban jelentek meg, s ezáltal lettek ők e konfliktusok vesztesei (OL K 507 228. cs.). A másik típusú konfliktus abból eredt, hogy a községben nem volt elég művelt ember, így a bizottságba alacsonyán kvalifikált, néhány elemi végzettségű emberek kerültek, s lettek hama-

rosan egy-egy látogatás alkalmával a tanító ellenőrzői és irányítói. Ezek az iparosembe-
rek nem ritkán maguk is tanoncfoglalkoztatók voltak, s a nyilvánvaló összeférhetlen-
séggel nem törődve kihasználták ezt. A tanító bármikor olyan helyzetbe kerülhetett,
hogy munkáját olyan személy ítélte meg, akit a közelmúltban büntetett meg tanonca
iskolamulasztása miatt (OL K 504 217. cs.).

A bizottság tagjai felosztották egymás között a szorgalmi időt, s minden tag a rá eső
időben felügyelőként látogatta az iskolát. A tanítók egyik legkomolyabb sérelme ez volt,
hiszen havonta más-más követelményekkel kellett szembenéznük. Sérelmük volt az is,
hogy szintén a bizottság bíraskodott a tanító fegyelmi ügyében is. A tanító, illetve igaz-
gatójelölési jog ugyancsak a tanítók szakmai tekintélyét sértette, csakúgy, mint az, hogy
a tanítói jövedelem nagyságára e szerv tett javaslatot a községnek (OL K 504 228. cs.).
A bizottság tagja jelen volt az év végi vizsgálatokon, ami szintén jellegzetes konfliktus-
forrást jelentett.

A tantervmódosítást is e bizottság kezdeményezhette: ez leginkább a szakirányú is-
koláknál idézett elő konfliktusokat. Évente váltakozva, más és más tekintélyesebb iparos
új gépét vagy gyártási eljárását kellett kiszolgálni (OL K 504 228. cs.).

A századforduló óta a VKM jegyzékből a tanítótestület javaslatára a felügyelőbizott-
ság állapította meg a taneszközöket. A tanítóegyesületnek az volt a véleménye, hogy itt a
tanítóknak kellene dönteniük, hiszen a konkrét döntéseket erősen befolyásolta, hogy a
felügyelőbizottság tagjai milyen helyi ipari érdekkörökbe tartoztak. A konkrét taneszkö-
zök megrendelése például óriási üzletet jelentett egy-egy helybéli iparosnak (OL K 504
226. cs.).

Az építőiparban lehetőség nyílt arra, hogy az órák legnagyobb részét a téli idő-
szakban tartsák meg, hiszen a heti tanítási idő: két munkanapon négy óra, plusz vasárna-
pi három óra rajz, ez igazán „besűríthető” – érveltek az illetékes ipartestületek. Ebben is
e bizottság döntött, ezáltal előidéztek, hogy a tanító túlterhelésével gyakran nem töröd-
tek.

Az iparhatóság a tantestület és a felügyelőbizottság meghallgatásával döntötte el,
hogy nappali vagy esti tanoncoktatás legyen-e. Ha tanácsukat nem hallgatta meg az ipar-
hatóság, akkor 1935-ig a felügyelőbizottság fellebbezhetett, de a tantestület nem. A má-
sodfokú iparhatóság viszont a tanfelügyelőt köteles volt meghallgatni, harmadfokon pe-
dig a Kereskedelmi Minisztérium a VKM-et meghallgatva döntött.

A mesterek követelésére a rendelkezések már a századforduló óta kimondták, hogy a
különböző osztályokat eltérő napokon tanítsák, tehát ne egyszerre vonják el a mesterek-
től a tanoncokat. A tanítási napok kijelölése helyi érdekharok tárgya volt, hiszen míg a
tanítóság a saját népiskolai órarendjéhez, kántori elfoglaltságaihoz, a népművelési teen-
dőkhoz stb. való igazodásban lett volna érdekelt, addig az iparosok érdekeit a hetipiacok
napja, családi vagy társasági szokások határozták meg, a szombattal és a szombati napra
való felkészüléssel kapcsolatban pedig az izraelita iparosok elleni konkurenciaharc vált
meghatározóvá. Ugyanezt érintette, hogy – az államilag és az egyháziilag előírtakon kí-
vül – a felügyelőbizottság jogköre volt három további szünnap kijelölése (OL K 504
224. cs.). Másfelől viszont a kisebb helységekben a tanoncok száma nem indokolta vol-
na, hogy két csoportban oktassa őket az amúgy is túlterhelt – főállását tekintve népisko-
lai – tanító. Munkája tehát egyszerűen megkétszereződött, ha két-három, vagy akár

egyetlen tanoncot foglalkoztató – nélkülözésük megosztásában érdekelt – iparos vagy kereskedő rákényszerítette akaratát az iparostanonc iskolai bizottságra.

Egyes tárgyak alól felmentést, s minden ilyen felmentéssel a tanonc munkaidejét lehetett növelni. A mészárosok, nyomdászok – nyilván eltérő okokból – a vasárnapi rajztanulás, a négy középfokú iskolát végzettek pedig az általános műveltségi tárgyak alól kaphattak felmentést. A felmentéseket az iparostanonc iskolai bizottság jelentése alapján adta meg a tanfelügyelő. Ezt az egyesület sérelmezte, hiszen így a tipikusan általános műveltségi kérdések megítélésében nem a tanító, hanem az alacsonyabban kvalifikált bizottság döntött (OL K 504 220. cs.). A tanügyigazgatás elérte, hogy a tanonciskolai bizottság határozatait a tanfelügyelővel láttamoztatni kelljen. A kifogásolt határozatot a bizottság nem hajthatta végre, de fellebbezhetett a VKM-hez. Azután ez a jog is megszűnt, amint a tanügyigazgatás mozgásterét sértő 1935 előtti rendeletek nagy része szintén hatályon kívül került. *A tanítóság és helyi iparosság konfliktusából tehát „a nevető harmadik”, a tanügyigazgatás került ki győztesen.*

A tanonciskola helye az oktatási intézmények között

A századforduló óta a tanonciskolával nem rendelkező helységekből a tanoncok a népiskolai ismétlőbe jártak. E tény ellentmondásosan érintette a szakoktatásban érdekelt erőket. Az iparosok sérelmezték, hogy az ismétlőiskola munkarendje – a dolgok természeténél fogva – a többségben lévő földműves szülők érdekeihez igazodott, így néha a legnagyobb megrendelések idején szippantotta el a munkaerőt. Iskolaállítás előtt ez került a mérleg egyik serpenyőjébe. Ráadásul az iskolafenntartásért akkor is fizetni kellett a községi pótdótot, ha nem állítottak fel tanonciskolát. Ugyanis a dualizmus kori rendelkezések értelmében a tanoncoktatás a következőkből volt finanszírozandó:

- a) díjakból és pénzbüntetésekből, amelyek az iparosokat terheltek;
- b) községi jövedelmekből, amelyek valamennyi helyi polgárt érintettek;
- c) maximálisan két százalékos pótdótból, ez úgyszintén valamennyi helyi polgárt érintette;
- d) VKM államsegélyből.

A tanítók ezekkel az érvekkel is harcoltak, míg alkalmanként elérték, hogy a tanonciskolát ténylegesen fölállítsák, majd függetlenítsék.

A századforduló óta ötven tanonc számára külön községi tanfolyam rendezését tette kötelezővé a rendelet. Ezt – részben az egyesület nyomására – a húszas évek iparpolitikája következtében negyven főre módosították. Az egyesület tovább szorgalmazta a maximális létszám csökkentését. Kis létszámú osztályokban értelemszerűen könnyebb volt dolgozni, és az eredmény is érzékelhetően jobb volt. A tanítók szövetségei a kvalifikáltabb szakmákat űző iparosok voltak.

A századforduló óta általános és szakirányú tanonciskolák működtek. (A kereskedőtanonc iskolák mindig az utóbbi csoportba tartoztak.) 1930-ban három iskolatípust különböztethetünk meg: *általános, vegyes és szakirányú iskolát* (l. táblázat).

1. táblázat. Általános, vegyes és szakirányú tanonciskolák Magyarországon

	<i>Általános</i>	<i>Vegyes</i>	<i>Szakirányú</i>
1928	323	39	108
1938	265	12	99

Az iskolaszámcsökkentéssel nagyjából egyenletes maradt a szakirányú iskolák aránya is: 23, illetve 26%. Az új területek visszatérte további szerény javulást hozott: 1941-ben már 29% lett ez az arány. (Jól tükrözi ez a csehszlovák oktatáspolitikai-oktatásfejlesztés magasabb színvonalát, illetve a felvidéki területek ipari fejlettségét.) A jó példával elől jártak a társulati és a magániskolák: 1938-ban mind az öt társulati iskola, valamint a magániskolák 80%-a szakirányú volt.

Az államsegély összege a községekkel szemben 184,6 ezerrel 155,9 ezerre csökkent. Még jellegzetesebb, hogy az állam a társulati iskolák szerepét visszaszorítandó 18 ezerrel 2,4 ezer pengőre csökkentette a dotációt. *Ez azt jelezte, hogy az államnak az iskola-monopóliumról, mint hosszú távú célról táplált elképzelései fontosabbak voltak, mint az iskolastruktúra szakmai korszerűsítésének elve, hiszen éppen a „példamutatónak” nyilvánított iskolák dotációját csökkentették.*

A tanítóegyesület követelte, hogy a szakirányú iparostanonc iskolákkal kapcsolatban ipari tanműhelyeket állítsanak fel, amelyekben a tanoncok – a technológiai oktatás keretén belül – az ipari műhelyek munkáját kiegészítendő rendszeres és módszeres gyakorlati oktatásban részesüljenek, valamint olyan ismereteket és új rendszerű ipari eljárásokat is elsajátítsanak, amelyeket az egyoldalú műhelykiképzésben nem sajátíthatnának el. E horroribilis költséggel járó akciót az iparosok ellenezték, annak ellenére, hogy az iparosság vezetői, illetve az iparirányításhoz kötődő társadalompolitikai érdekekért felelős körök felismerték, hogy a kisiparosság hosszú távú fennmaradásához és versenyképességéhez erre szükség lenne. Konkrétan viszont az a pillanatnyi konfliktus bizonyult erősebbnek az ő oldalukról is, hogy a szakoktatás kialakult rendjét – elmélet az iskolában, gyakorlat a műhelyben – ez veszélyezteti, ami pedig már középtávon megkérdőjelezhetné volna a tanoncszerződések rendszerét. Azaz fenyegette a kisiparosság egész presztízsét és nem utolsósorban olcsó munkaerő ellátását. Bizonyos iparoscsoportok ezt nem pusztán a költségek és a fenti érvek miatt ellenezték, hanem mert a hagyományos céhes aggodalmakat követve új, a magukénál magasabban kvalifikált, új eljárásokhoz értő konkurensek megjelenésétől tartottak. Ez ebben az időben nem pusztán piaci konkurenciát jelentett, hanem például hitelkonkurenciát is. Az ipari racionalizálásért, a nagyobb termelésért felelős körök befolyására ugyanis a jelentősebb hitelszervezetek a korszerűbb technológiával, munkaszervezéssel működő kisüzemeket jelentős kedvezményekben részesítették (OL K 504 225. cs.).

Az iparostanonc iskolát mindenütt szakirányúvá kell tenni – követelte az egyesület. Persze az iparostanonc iskolai tanítók között is voltak hívei az általános irányúságnak (MIN: 1928:5). Nem kétséges: az érdekeket egyértelműen az döntötte el, hogy a tanítók egy-egy csoportjának képzettsége szakirányú, vagy egy általános irányú iskolában érvé-

nyesülhetett-e jobban. Az egyesület felvetette a *körzeti szakirányú* iparostanonc iskola kérdését (MIN: 1942:2). Az egyesület elnöke szorgalmazta, hogy az összes általános irányú iparostanonc iskolák a körzeti központi szakirányúba olvasztassanak be (MIN: 1942:26). E koncepció radikálisan megnövelte volna a mesterekkel szemben a szakmailag is tekintélyes iskola társadalmi presztízsét, s hasonló helyzetbe hozta volna őket, mint a felsőipari iskolákat, amelyeket ekkor már ipari középiskolának hívtak. Ugyanakkor a specializált működés lehetőséget biztosított volna a tanítóknak egy-egy szakmában olyan elmélyedésre, amely elméleti publikációkra tette volna képessé őket, hosszú távon pedig – a zsidótörvények fennmaradását feltételezve – egyre nagyobb esélyt adott volna arra, hogy az „Aladárok” (így nevezték azokat a nem zsidó alkalmazottakat, akiket 1938 és 1944 között szakértelem és tényleges feladatkör nélkül alkalmazott egy-egy vállalat, miközben valójában továbbra is a zsidónak minősülő szakértő tisztviselő végezte a munkát) helyére a magántisztviselői állásokra belépjenek, és ezzel lényegesen magasabb jövedelemmel folytassák karrierjüket.

A tanonciskola presztízsét, jelentőségét – mivel a szakoktatási hierarchia legalján helyezkedett el – fokozni igen nehéz volt. Mivel ez az iskolatípus végzettjeit teljes egészében a szabadpiacra dobta, a többi iskola rangját garantáló, úgynevezett minősítési törvény, amely az egyes állami pozíciók betöltéséhez szükséges minimális végzettséget (a középiskola 4–6–8 osztálya, négy polgári, jogakadémia stb.) határozta meg, nem nyújtott megoldást. E lehetőség pótlására az egyesület követelte, hogy aki kötelezettségének nem tesz eleget, és a tanonciskola látogatását eredménytelenül végzi, az iparhatóság segédi levelét legalább hat hónappal később adja ki (OL K 504 222. cs.). Az egyesület szorgalmazta, hogy különböztessék meg az ipari munkás és szakmunkás kategóriáját, s aki nem járt iskolába, csak az előbbi lehessen (MIN: 1928:5:7). Az iparkamara és a tanonctanító egyesület kifogásolta, hogy a tanonc sorsa nem függvénye a bizonyítványnak (MIN: 1942:115).

Minden más iskolatípus presztízséhez hozzátartozott, hogy milyen típusú iskolába lehet majd továbbtanulni. A dolgok természeténél fogva ez a tanonciskolánál fel sem merült, egészen addig, amíg a Nemzeti Munkaközpont ki nem fejtette koncepcióját, miszerint megfelelő fejlesztés után a tanonciskolák a felső ipariskolára is képesíthessenek. A legkiválóbbak számára a legfelsőbb iskolák kapuit is meg kell nyitni (MIN: 1942:112). *Az iskola tanulói – és tanítói – tehát tragikus módon nemcsak a keresztény kisiparral való összefonódottságuk miatt, hanem attól függetlenül is a totalitarizmus erősítésében, a gazdasági szféra állam alá rendelésében voltak érdekelték.*

A századfordulón a tanítóegyesületek követelése az volt, hogy a tanonciskolába lépés minimuma az elemi iskola elvégzése legyen. A rendelkezések viszont elegendőnek ítélték, hogy a tizenkettedik életévet betöltött gyerek folyékonyan olvasson, olvashatóan írjon, s a négy alapműveletet az egész számokkal el tudja végezni. E súlyos kompromisszumot a tanítóság folyamatos tiltakozása ellenére az alacsonyan kvalifikált szakmák kedvéért hozták a VKM és a szaktárca vezető körei. Ha az elemi végzettség nem volt meg, az igazgató – az illető tanító és az iparostanonc iskolai bizottság egyik tagja jelenlétében – levizsgáztatta a tanoncjelöltet. Akik nem feleltek meg, azokat előkészítő osztályba utasították. Az adott helyzetben állandó konfliktus állt fenn a tanítók és az alacsonyabb kvalifikációjú munkaerőt igénylő iparosság között. A tanító érdeke az lett volna,

hogy az elemi nem végzett gyerekek kivétel nélkül az előkészítőbe kerüljenek, sőt egyes tanítói csoportok szerint ezek teljesen kizárassanak a tanoncszerződésekből, míg az iparosok abban voltak érdekeltek, hogy a tanoncok előképzettségüktől függően, de minél magasabb szinten helyezkedjenek el a tanonciskolában. Az egyesület a harmincas években már egyértelműen szorgalmazta, hogy zárják ki az elemi iskolát nem végzetteket a tanonciskolából (OL K 504 220. cs.).

Az egyesület követelésével összhangban mondta ki az 1936: 7. tc. 20. paragrafus, hogy tanoncként ezen túl csak olyan egyén alkalmazható, aki legalább az elemi hatodik osztályát sikerrel elvégezte. Más kérdés, hogy ez a paragrafus nem lépett életbe, s attól kezdve ennek életbeléptetéséért küzdhetett az egyesület.

A húszas-harmincas években folyamatosan emelkedett a tanonciskolai tanulók előképzettsége: zömük, vagy a nyolc elemi, vagy a polgári iskola után érkezett. A polgárit végzettek felső csoportja 1938 után már nem megy tanonciskolába, mert egyrészt a területgyarapodás a polgári iskolát végzetteket felszippantja a köztisztviselői (csendőr, postatisztviselő) pályára, másrészt az érettségi reményében sokan inkább gazdasági középiskolába mentek (MIN: 1942:117). Az alsó csoportok tekintetében az egyesület saját megfigyelését megerősítik a statisztikai adatok: a tanoncok képzettségi helyzete az évek folyamán javult: a harmincas évtized fordulóján még a tanoncok 3,2%-a járt előkészítő osztályba, ami 1938-ra már 0,6%-ra csökkent, és még az elmaradott térségek visszatérte sem tudta nagyon visszafordítani e tendenciát – 1942-ben ez 0,9%. (MSÉ, 1931, 1939, 1943).

A tanulók egyharmada járt az első és a második osztályba, a harmadikosok száma pedig 21% körül mozgott. Az elitet jelentő negyedik osztályban pedig 7,0–6,4–7,8%-os hullámzást figyelhetünk meg a három időpontban.

Az előkészítővel kapcsolatos problémák még érthetőbbek, ha megnézzük az előkészítőbe lépők iskolázottságát. Egyharmaduk négy elemi végzett, további 17,5%-uknak volt öt elemis, 21%-uknak hat elemis és 0,5%-nak ennél magasabb iskolai végzettsége. Ebből azt is láthatjuk, hogy az előkészítőbe utaltak nagy része nem az adminisztratív kritériumok hiánya – azaz négy elemi alacsonyabb végzettség – miatt került oda, hanem a felvételi bizottság döntése értelmében. Az előkészítőbe utaltaknak csupán két százaléka volt analfabéta, s ez olyan töredéket jelent, mely csupán azt jelzi, hogy a legalacsonyabb társadalmi helyzetűek számára is volt egy szűk ösvény az ipar felé – bár nyilvánvalóan a legalacsonyabb presztízsű és a legnagyobb fizikai megerőltetést követelő iparágak felé. Feltételezhetjük, hogy az előkészítőbe lépő műveletlen tanulók nagyrészt nem is végezték el a tanonciskolát, nem váltak később sem iparossá vagy szakmunkássá, tanonclétük csupán munkavállalásuk számára nyújtott keretet.

Külön kérdés a felső csoport, a tanoncok elit csoportja – mert ilyen is létezett. Itt a szakmai tárgyak és általános műveltség aránya, a tanonciskolai oktatás szakmai presztízsének védelme okozott gondot. Az egyesületi vezetők követelték, hogy a szakirányú tanonciskola látogatása alól magasabb fokú előképzettsége alapján se legyen mentesíthető senki – csak, ha betöltötte a 24. életévét –, amennyiben nem rendelkezik a szükséges elméleti szakismeretekkel (OL K 504 222. cs.). A műveltségi előfeltételeken kívül az egyesület vezetői és az iparoskörök is felismerték, hogy valamiféle speciális, csak rájuk jellemző „inputkontrollt” is be kellene vezetni az alapvetően elméletorientált oktatási

rendszer értékviszonyainak ellensúlyozására. Az egyesület tehát szorgalmazta a tanoncok képességvizsgálatát. A miniszterelnök 1941:5960-as rendelete kötelezővé tette a pályaalakmassági vizsgálatot a tanoncok számára (MIN: 1942:2).

Az érettségizettek száma csak 86, de a 300-at is meghaladja azoknak a száma, akik fél éves tanoncszerződést kötöttek. Ez azt mutatja, hogy sokan kitanultak egy szakmát, majd elhelyezkedni nem tudván, átképzésre vállalkoztak.

Mások konfliktusba keveredtek a mesterrel, másutt kötöttek újabb tanoncszerződést. Félbemaradt idejük beszámítását az egyesület szorgalmazta, az ipartestületek viszont el-leneztek – előbbi a „tudás és tanulás”, utóbbi a „munkáltatóhoz való hűség” értékét hangsúlyozta (K 504 285. cs.).

A VKM még 1924-ben úgy intézkedett, hogy az öt-hat középiskolát vagy polgárit végzetettek azonnal a harmadik osztályba kell beíratni. A tanítók sérelmezték, hogy az erősen eltérő szintű ifjakat – megnehezítve a munkát – besorozzák egy már működő osztályba. Különösen sérelmezték, hogy a tanoncvizsga letételéhez nincs előírva a harmadik vagy negyedik osztály elvégzése, sőt, elvileg a tanonc akár az előkészítő osztályból is se-gédi vizsgára bocsátatható. *A lényeg, hogy a modern értelemben vett iskola egyik leg-fontosabb kellékével, a szelekciós mechanizmussal a tanonciskola nem rendelkezett.*

Irodalom

A magyar királyi kormány Állami Munkaerőhivatal évi jelentése 1927. 1929. Budapest.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének évi jelentése.

A magyar ipar 1932. A magyar ipar almanachja. Budapest.

Árvay József (1941, szerk.): *A magyar ipar. Budapest.*

A magyar királyi kormány... évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1900–1944.

Mártonffy Károly (1936, szerk.): *A mai magyar közigazgatás. Budapest.*

Áfra Nagy János (1929): *A magyar iparostanonc oktatás története. Iparostanonciskolai tanítók Egyesülete, Budapest.*

Csépányi Dezső (1972): *Az ellenforradalmi rendszer munkásellenes politikája 1935–1939. Akadémiai Kiadó, Budapest.*

Csizmadia Andor (1976): *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Akadémiai Kiadó, Budapest.*

Darvas Péter és Gyekiczky Tamás (1986): *A középfokú szakoktatás rendszerének átalakulása 1949–1956 kö-zött. OKI, Budapest.*

Balogh László (1996, szerk.): *Ezer éves a magyar iskola. Korona Kiadó, Budapest.*

Györgyi Zoltán (1991): A magyarországi mezőgazdasági szakképzés a századfordulótól a 40-es évekig. In: Forray R. Katalin (1991, szerk.): *Mezőgazdasági tulajdonviszonyok változása és a szakképzés. OKI, Buda-pest.*

Kelemen Elemér (1994): Az oktatási törvénykezés hazai történetéből. In: *Az oktatási törvényhozás változásai. FPI, Budapest.*

Kogan, M. (1975): *Educational policy Making. Allen/Unwin, London.*

- Lackó Miklós (1961): *Ipari munkásságunk összetételének alakulása, 1867–1949*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel György (1981): Irányított gazdaság és tervgazdaság. *Medvetánc*, 34. sz.
- Locke, M. (1974): *Power and Politics in School System*. Routledge, London.
- Loczka Alajos (1944): *Szakiskola és nemzetépítés*. K. n. Budapest.
- Jáki László (1991): *Magyar pedagógiai irodalom 1919–1944*. OPKM, Budapest.
- Magyarország óvó és oktatószemélyzetének statisztikája az 19345. tanévben. (Szerk. és kiad: a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal.) 1937. Budapest (Magyar Statisztikai Közlemények, 103.).
- Mai magyar szociálpolitika*. 1939. Budapest.
- Mártonffy Károly (1929): A magyar közoktatásügyi közigazgatási jog vázlata. In: *Mai Budapest*. Budapest.
- Mester Miklós visszaemlékezései a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériummal kapcsolatos képviselői és a államtitkári tevékenységéről. (Nagy Péter Tibor által 1987-ben készített interjú kézirat szövege, a szerző birtokában)
- Magyar Iparosnevelés (MIN).
- Magyar Statisztikai Évkönyv (MSÉ).
- Halász Gábor és Nagy Mária (1987, szerk.): *Oktatás és politika*. Vezetőképző Intézet, Budapest.
- Országos Levéltár VKM iratok (OL).
- Ringer, F. K. (1979): *Education and Society in Modern Europe*. Bloomington, London.
- Rónai Zoltán (Vándor Zoltán álnéven) (1935): Fasiszta bürokratizmus a társadalmi önkormányzat ellen. *Szocializmus*, 8.
- Szabó Miklós (1990): *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986*. Medvetánc Könyvek, Budapest.
- Szakoktatási Évkönyv*, 1937, 1940, 1942.
- Szávay Gyula (1925): *A magyar kézművesipar problémája*. Budapest.
- Tyack, D. B. (1974): *The One Best System*. Harvard University Press, Cambridge.
- Víg Albert (1932): *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben*. Budapest.
- Vincze Frigyes (1935): *A középfokú kereskedelmi szakoktatásügy hazánkban és a külföldön a XIX. század ötvenes éveitől napjainkig*. Sylvester Nyomda, Budapest.

ABSTRACT

TIBOR PÉTER NAGY: APPRENTICE TRAINING POLICY DURING THE EMERGENCE OF THE COMMAND ECONOMY

One point of agreement in turn-of-the-century debates on education policy for apprentice schools was that these schools served to replace earlier adult training centres; the other was that the apprentice-employer relationship was still determined in large part by the market-place. Between the 1930's and 1950's, vocational training policy took on its current form: power relations were determined by negotiations and agreements between the heads of industries and educational administrators at the macro-level, by the teachers' union and various industrial organisations at the mid-level, and by individual teachers and employers at the local level. Earlier, this dual training system was dually regulated: by state supervision in the workplace and stringently enforced rules in training. Later, the dual system became monolithic: it was approached by the state with administrative guidelines. Interestingly, the power relations which developed in Hungarian education were similar to those of industrial countries and to those of Hungary decades later despite the fact that the country was primarily agricultural and that the majority of vocational educators had some other, primary form of employment. It is hoped that this analysis will contribute to understanding pre-1945 Hungarian education policy using the language of education history and education policy tailored to present-day education systems.

Magyar Pedagógia, 100. Number 1. 79–96. (2000)

Levelezési cím / Address for correspondence: Nagy Péter Tibor, Hungarian Institute for Educational Research, H-1395 Budapest Pf.: 427. E-mail: h6704nag@ella.hu